

УДК 342.56 (477.42)

Панченко В. С.аспірант кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Поляки Волині у мировому суді: аналіз судових практик

У статті на основі залучення широкого кола архівних документів розкрито участь поляків Волині у мировому суді. З'ясовано, що вони виступали у мировому процесі у ролі судді, сторін або повірених. Встановлено, що найчастіше католики порушували справи про земельні суперечки, порубку лісу, відновлення сервітутних прав; виселення орендариб; вексельні зобов'язання; спадкування.

Ключові слова: мировий суд, суддя, поляки, Волинь, судове провадження, відповідальність, повірений.

У ході судової реформи 1864 р. у Російській імперії був запроваджений мировий суд як інституція покликана вирішувати дрібні суперечки членів місцевої громади на основі чинного законодавства та правових звичаїв із основною метою примирити сторони. При цьому, за словами міністра юстиції Д.М. Замятніна, він мав бути взірцем швидкого, справедливого, дешевого та всестанового суду. Не менш важливим було і право на мирове судочинство будь-якої особи, незважаючи на етнічне походження чи віросповідання.

Свого часу функціонування мирового суду на Правобережній Україні вивчали М. Ю. Бурдін [44], В. С Шандра [67], В.О. Павелко [55], О. О. Самойленко [63], Ю.Ф. Соцький [64] та О. В. Максимов [51]. У своїх статтях вони наголошують, що відтермінування судової реформи у західних губерніях було викликано триваючим російсько-польським протистоянням у регіоні. Особливості суспільно-політичного та соціально-економічного життя поляків Волині досліджували О. А. Бу-

равський [43], І. М. Власюк [45] та В. О. Надольська [53]. Історики через з'ясування характерних рис поміщицьких господарств та проблем, з якими ті стикалися, визначили причини та предмет суперечок. Разом із цим, у вітчизняній історичній науці малодослідженим залишається питання участі поляків у мировому судочинстві, зокрема у такому поліетнічному регіоні як Волинська губернія. Тому мета статті полягає у з'ясуванні ступеня запитуваності мирового суду серед польського населення Волині та його участі у мировому процесі.

Мировий суд у Волинській губернії був запроваджений відповідно до «Тимчасових правил про мирову юстицію у дев'яти західних губерніях» від 23 червня 1871 р. Затримка та поетапність судової реформи на Волині була обумовлена тим, що уряд не сподівався на повну підтримку своїх заходів у цьому регіоні через нелояльність польської шляхти. Вносити ліберальні принципи у судову систему на території, де ще недавно відбувались збройні сутички, було неможливо. Однак верховна влада не відмовилася від реформи зовсім, оскільки єдність таких змін по всій території імперії зміцнила б державу [46]. Тому як тільки у краї було відмінено військовий стан вона санкціонувала відкриття мирових судових установ.

Від початку свого функціонування мирові суди Волині були завантажені позовами. Приміром, 8 суддів Житомирського зТзду щорічно розглядали 11132 справ. При цьому, часто у судовому провадженні брали участь поляки. Це було цілком природно, оскільки вони становили 6,2% (184161 чол.) населення Волинської губернії і були третьою чисельною етнічною групою краю [47, с 28]. Крім того, відігравали значну роль у соціально-економічному житті регіону. Станом на 1897 р. із 12827 маєтків особам польського походження належало 1307, у яких нараховувалося 1,9 млн. дес. [45]. Тому через необхідність постійного захисту володінь від незаконних посягань та зважаючи на правову традицію з'ясовувати суперечки в суді, представники польської шляхти звертались до мирового суду. При цьому поляки у мировому процесі могли виступати у ролі судді, сторони конфлікту та повіреного.

Поляк як мировий суддя. Після польського Січневого повстання 1863 р. верховна влада Російської імперії змінила свій політичний курс У західних губерніях від співробітництва із місцевою елітою до всебічного усунення її від управління. Відразу ж актуалізувалося питання

про звільнення поляків із державної цивільної служби, за що взявся спеціальний Західний комітет. Аби з'ясувати чисельність таких осіб за розпорядженням генерал-губернатора М. Анненкова було укладено списки чиновників усіх трьох правобережних губерній окремо для різних установ і відомств, а також за категоріями - класні чиновники та канцелярські службовці, православні чи католики. Як виявилось, серед класних чиновників поляки становили майже половину, а серед канцеляристів - навіть більше половини [66, с 110]. У зв'язку із цим 26 березня 1864 р. був виданий указ, за яким всі посади у Південно-Західному краї повинні замінюватись виключно чиновниками православного і лютеранського віросповідання, одруженими на православних або лютеранках [3, арк. 4 зв.].

Коли ж у 1868-1869 рр. почали обговорюватись основні засади, на яких мав діяти мировий суд на Правобережжі, то знову постало «польське» питання. З цього приводу київський, подільський і волинський генерал-губернатор писав міністру юстиції, що мирові судді з огляду на вимоги служби будуть постійно перебувати у тісному контакті із простим народом і користуватимуться серед нього авторитетом як представники влади. Тому важливо, щоб ці посадовці були цілком благонадійні і не мали жодних зв'язків із місцевою польською шляхтою. Між тим, через виключні обставини Західного краю навіть не всім православним жителям можна довіряти, бо одні із них повністю спольщились і лише зовні лишаються православними, а інші перебувають під впливом своїх дружин чи матерів-католичок. Зважаючи на це, генерал-губернатор рекомендував призначати суддями кандидатів із великоросійських губерній [1, арк. 102-102 зв.]. Аналогічної позиції у цьому питанні дотримувався й очільник Північно-Західного краю В. І. Назімов, зазначаючи, що слід ввести «природно-російський елемент» у весь «службовий клас» регіону [48, с 36]. Наслідком цього переконання стало те, що віросповідання набуло значення додаткового критерію для відбору кандидатів на суддівські посади на Волині.

Однак на практиці реалізувати це рішення виявилось не так просто. За тотальної нестачі кваліфікованих та досвідчених кадрів на початковому етапі функціонування мирових судів, верховна влада все ж допускала поляків до заміщення суддівських посад. Щоправда, це ставало можливим лише після тривалої та всебічної перевірки благо-

надійності такого кандидата [58]. Серед дільничних суддів Волинської губернії першого скликання було 35% осіб польського походження [2, арк. 297-298]. У подальшому ця частка постійно зменшувалась і 1885 р. становила - 8% [56, с 90-132]. Проте така ситуація не влаштовувала уряд. За висловом київського, подільського та волинського генерал-губернатора, католицьке віросповідання чиновника за місцевих умов Західного краю вважалось значним ризиком [4, арк. 2]. З огляду на це, 21 липня 1885 р. розіслано циркуляр Міністерства юстиції «Про заборону особам польського походження служити у судовому відомстві», за яким не тільки суддями, а й навіть секретарями та судовими приставами не могли призначатись поляки [5, арк. 9]. Згідно цього, дільничним суддям польського походження було запропоновано подати клопотання про переведення на аналогічну посаду у внутрішні губернії із попередженням, що інакше їх буде звільнено [5, арк. 21,81 зв.]. Відтоді суддівський корпус мирових установ Волині формувався виключно із православних (95%) і протестантів (5%) [6].

Поляк як сторона мирового процесу. Польське населення Волині за своїм соціальним складом було неоднорідним. У досліджуваний період його складали: 1) родовиті магнати, що за умов Російської імперії стали дворянами-поміщиками; 2) середня та дрібна шляхта, яка, не маючи змоги довести своїх прав на дворянство була зарахована до міщанського стану; 3) селяни [52, с 30-31]. Розглянемо, які справи найчастіше ініціювали та у якості кого (позивача чи відповідача) представники кожної із названих груп.

Польські поміщики становили 75,6 % всіх землевласників Волинської губернії і володіли значними обширами землі. Наприкінці XIX ст. їм належала половина всіх приватновласницьких земель [43, с 68]. У більшості судових проваджень вони виступали позивачами або обвинувачувачами. Основними категоріями справ, що їх з'ясовували польські землевласники у мировому суді, були: позови про відшкодування збитків за самовільні випас худоби, косіння трави, порубку дерев; відновлення порушених сервітутних прав; про виселення неплатоспроможних орендарів; вексельні зобов'язання; спадкування.

За умов загального малоземелля, селяни часто випасали свою худобу на поміщицьких полях. При чому, як зазначав волинський губернатор С. Суходольський, порушники вважали свої дії цілком

законними і єдино можливими [50, с 272]. Так, восени 1885 р. Й. Якубовський звернувся до мирового судді з позовом проти селян Д. Кузьміна та І. Плечко про відшкодування 18 руб. збитків, завданих пошкодженням озимого хліба [11, арк. 2]. Влітку 1894 р. поміщиця М. Іскрицька через свого повіреного подала до суду клопотання про притягнення селянина К. П'ясковського до відповідальності за випас худоби на її полях. Щоправда, справа завершилась мировою угодою, оскільки винний добровільно сплатив гроші на покриття шкоди [15, арк. 1 -17]. Так само закінчилась суперечка з приводу пошкодження проса, що належало О. Баницькому [38, арк. 1-6]. А у випадку, коли Ф. Новицький самочинно накосив на полі поміщиків Мержеєвських три копиці сіна, підсудний був оштрафований на 3 руб. [14, арк. 1-25].

Селяни вважали, що оскільки ліс і дичину у ньому ніхто не ростив, вони рівною мірою даровані Богом всім людям як спільне благо, а тому не може існувати жодних заборон на їх використання [41, с 1]. Така життєва "філософія" та гостра потреба у деревині сприяли дедалі більшому зростанню кількості порубок та самочинного полювання у поміщицьких лісах. Щорічно мировими суддями Волині розглядалось 9328 відповідних справ, що становило 7% всіх кримінальних проваджень [7]. Приміром, восени 1888 р. поміщик С. Синицький поскаржився у суд на І.Тименку, який самоправно полював на ставку позивача на качок. Однак за відсутністю суттєвих доказів обвинувачуваного виправдали [35, арк. 2]. У січні 1890 р. повірений В. Понятовського клопотав про покарання селянина В. Цапка за порубку 506 молодих дерев [39, арк. 1-7].

Характерною рисою багатьох маєтків Волині була наявність чезресмужжя та сервітутів, які з часом ставали джерелом постійних конфліктів. За даними Д. Ріхтера, у Волинській губернії 283088 дворів (57%) користувались сервітутами, а у низці повітів цей відсоток був ще більшим: у Дубинському - 7041 (82%), у Ковельському - 6259 (90%), в Овруцькому - 5953 (92%), у Луцькому - 7712 (95%) [61]. Порушення сервітутних прав завдавали сторонам значних матеріальних збитків, що було одним із мотивів звернення до мирового суду. Так, у 1885 р. у Волинській губернії із 1855 маєтків, де існували сервітутути, в 500 (27%) були порушені судові справи щодо відновлення права випасу селянської худоби на нерозверстаних землях [54]. Так, селяни с Сін-

гурі позивались до поміщика А. Сухорського про повернення права користуватися пасовищем та водопоєм [23, арк. 1 -1 зв.]. Восени 1876 р. селяни с Бурковець скаржились на землевласника Ф. Буржинського, який всіяко перешкоджає їм використовувати у їх інтересах сільську толоку [37, арк. 1-11]. У липні 1883 р. дворянка П. Сторожевська судилась із І. Яновицьким, який перекопав канавою єдину під'їзну дорогу до її заміської дачі [21, арк. 1-14]. 1904 р. граф Й. Потоцький, щоб обмежити сервітутне право селян с. Смолдирева Новоград-Волинського повіту, розпорядився розкорчувати 976 дес. лісу. Внаслідок цього обурені селяни побили і прогнали тих, хто займався відповідними роботами [42, с 81].

Не маючи змоги наймати робітників для обробки значних земельних наділів, польські поміщики часто здавали невеликі ділянки в оренду. Так, на початку XX ст. на Волині селяни орендували 145,2 тис. дес. (6,4 % всієї землі) [68, с 56]. Однак орендарі не завжди були платоспроможними і тоді власник розпочинав процедуру їх виселення, звертаючись до мирового суду. У подібне становище потрапив селянин слободи Гринжівка К. Поляновський, який орендував у Р. Максимович 19 дес. землі строком на п'ять років. Щоправда, суперечка завершилась примиренням [31, арк. 1-7]. Менше поталанило С. Багінському, який за вироком мав звільнити орендований наділ та сплатити 9 руб. судових витрат [30, арк. 10].

Володіючи значними статками, польські поміщики часто звертались до мирового суду з приводу спадкування майна та його розподілу між спадкоємцями. Так, у свій час мировий суддя 4-ї ділянки Житомирського округу розглядав клопотання брата померлого Л. Рачковського [26, арк. 1-5], а суддя 6-ї ділянки - сина покійної А. Оржеховської [34, арк. 1-4].

Іншу соціальну групу поляків становили міщани. Це були передусім представники дрібної шляхти, які не змогли довести права на дворянство. Втративши свої наділи, вони з часом осіли у містечках та інших поселеннях краю і вже мало відрізнялись від решти міських жителів як зовнішнім виглядом, так і за матеріальним статком [62]. Вони виступали у мировому судді, зазвичай, у якості відповідачів у справах про вексельні зобов'язання, виселення із орендованих квартир, неналежне утримання прибудинкової території.

У XIX ст. сфера дрібного кредиту у Західному краї була ще слабо розвинена, що штовхало значну частину населення у пошуку коштів до звертання за позиками до приватних осіб. При чому далеко не завжди такі позичальники мали змогу розплатитись. Наприклад, кредитор П. Розенцвейг у травні 1887 р. подав позов до Й. Левковського про заборговані 75 руб. За діяльного посередництва мирового судді ця справа завершилась мировою угодою [12, арк. 1-21].

Важливе значення для міщан-католиків мало і житлове питання. За відсутності коштів для купівлі окремого будинку, вони орендували невеликі квартири чи окремі кімнати. Під час спільного проживання між власниками житла і орендарями часто виникали конфлікти. Приміром, із позову Ю. Д ід ковської дізнаємось, що вона орендувала у Г. Бруницького комірчину і вчасно сплачувала обумовлену за словесною угодою суму. Проте у липні 1888 р. він без попередження самовільно викинув надвір її речі і попросив забиратися геть. З огляду на цю кривду, вона клопотала до мирового судді про захист своїх прав. Тоді було присуджено відновити право позивачки користуватись спірною кімнатою та стягти із відповідача 2 руб. збитків [36, арк. 1-11]. Влітку ж 1893 р. заможна міщанка Г. Ольшинецька поскаржилась до суду проте, що подружжя Герберів несподівано виїхало із орендованої квартири, не заплативши за три з половиною місяці проживання. Розібравши справу, суддя зобов'язав винних сплатити борг та відшкодувати судові витрати [24, арк. 1 -7].

Намагаючись русифікувати Правобережну Україну самодержавство обмежувало права поляків щодо землеволодіння. Однак, на думку О. В. Корзун, останні відрізнялися фанатичною прив'язаністю до землі, що й зумовило низьку результативність заходів царської адміністрації [49]. Частковим підтвердженням цього є той факт, що деякі міщани-католики, втративши власні наділи, брали землю в оренду у міської думи, намагаючись поновити господарство. Разом із тим матеріальна скрута заважала вчасно вносити відповідні платежі і ставала причиною дострокового вилучення ділянок із їх користування. Так, міська управа м. Житомира у червні 1907 р. звернулась у мировий суд щодо примусового стягнення боргу із орендаря О. Малиновського та його виселення. Розглянувши надані докази, суддя постановив зобов'язати відповідача сплатити заборговані місту 67 руб. 47 коп., а також 2 руб. судових витрат [25, арк. 1-6].

Піклуючись про санітарне благополуччя міст та профілактику інфекційних захворювань, влада встановила покарання за неналежне утримання прибудинкових територій домовласниками. Часто за таким обвинуваченням притягувались до відповідальності міщани-католики. Наприклад, восени 1913 р. поліція звинуватила Й. Іскрижицького у порушенні санітарних правил, за що він був оштрафований мировим суддею на 15 руб. [17, арк. 1 -15]. В іншому випадку Й. Новащинський за клопотанням поліції притягувався до відповідальності за неналежне утримання тротуару біля його міської садиби. Однак на основі показів свідків суд його виправдав [16, арк. 1-16].

Третю групу поляків становили селяни. Станом на 1912 р. у губернії в сільській місцевості проживало більше 90 % населення. Тому цілком природно, що найбільша кількість позовів у мировий суд надходила саме від цієї категорії населення. Щодо видового різноманіття справ, то найчастіше траплялись суперечки через потрави посівів чи завдання інших збитків, порубку лісу, невиконання державних повинностей. При чому селяни-католики у мировому процесі виступали як у якості позивачів, так і відповідачів.

Багато господарств страждали від потрави їх посівів сусідською худобою. Зростання кількості таких проваджень пояснюється через-смузжям наділів. Аби доправити корів чи коней на пасовище господар був змушений проганяти їх «межами», подекуди толочачи краї посівів [33, арк. 2]. Крім того, у селянських господарствах за худобою наглядали діти. Коли ж такий пастух відволікався, вона поволі заходила на чужі поля, випасаючи і витоптуючи їх [20, арк. 1]. Прикладами слугують позови М. Фінка до К. П'яковського про відшкодування за випас худоби [15]; житомирського лісничого до К. Кінашевського та І. Мудрієвського про збитки, нанесені випасом худоби у казенному лісі [22], або Г. Прилуцького до І. та С. Пицюрів про відшкодування 33 руб. збитків, завданих потравою посівів [19]. Поряд із цим, траплялись випадки й завдання інших збитків. Так, А. Іваницький поскаржився у суд, що сусід Й. Кіпер убив його свиню, яка коштувала 5 руб. [13, арк. 1-Ю].

Волинь віддавна відрізнялась значними лісовими масивами. Нагляду Лісоохоронного комітету тут підлягало 1783123 дес, у т. ч. приватних - 1357719 дес. (76,1 %), казенних - 378938 (21,2%), удільних - 38475 (2,2%), селянських - 1427 (0,1 %), церковно-монастирських - 6564 дес.

(0,4%). Зважаючи ж на величезну потребу у деревині, вона стрімко дорожчала [60, с 21]. Селяни, не маючи власних лісів та не володіючи коштами для її купівлі, часто крали дерева. Так, Ф. Федоровський та Ц. Пенський обвинувачені Житомирським лісництвом у самочинній вирубці у казенному лісі 360 липових дерев на лико. За вироком суду винні відбули триденний арешт [27, арк. 26]. Подібне рішення прийняв суддя щодо скарг лісників на: А. Ольшанського за спробу викрадення трьох беріз [28, арк. 1-15] та А. Зебровського за зрубання сосни у казенній дачі [29, арк. 1-20]. Однак рубали не лише казенний ліс, частими були викрадення дерев із приватних фруктових садів та присадибних ділянок. Так, М. Білінський зрубав кількості молодих дерев на ділянці, що належала поміщику К. Кибальчичу і був присуджений до сплати повної їх вартості (25 руб.) [32, арк. 1-27], К. Буяловський поцупив ялинку із міського саду Р. Михайлова [18, арк. 1-8].

Поширеним у селянському середовищі було невиконання вимог поліції. Найчастіше воно проявлялось в ухилянні від караульної повинності. За законом, селяни зобов'язувались по черзі відбувати нічну варту у поселенні, здійснюючи при цьому обхід з метою виявлення підозрілих осіб та попередження пожеж. Коли ж вони «забували» про свій обов'язок, то поліція порушувала у мировому суді справи про притягнення винних до відповідальності. Так, у травні 1890 р. Е. Петровський та Т. Павловський на вимогу сільського соцького повинні були вийти у караул, але категорично відмовились виконувати його розпорядження, за що були віддані під суд [40, арк. 1].

Поляк як повірений. Із усуненням осіб польського походження від державної служби, вони почали реалізовувати себе у приватній юридичній практиці. За переписом населення 1897 р., поляки займали перше місце щодо зайнятості у цій сфері (152 особи) на Волині [59, с 164-165]. Так, у 1902 р. при мирових з'їздах Волинської губернії діяло 70 повірених і серед них: католиків - 33 чол. (47%), юдеїв - 27 чол. (39%) та православних - 10 (14%). Католики переважали в адвокатському середовищі Рівненського (88% від загального числа), Новоград-Волинського (86%), Кременецького (67%) та Луцького (65%) повітів [57]. Таке становище було цілком очікуваним, адже саме на цих територіях було сконцентроване найбільше польське землеволодіння. Серед відомих адвокатів католицького віросповідання початку ХХ ст.

можна назвати Й.Г. Головського та В. М. Дорожинського. Вони мали вищу юридичну освіту, були досить здібними захисниками та користувались авторитетом серед місцевої громади [10, арк. 1 зв.].

Крім повірених, кандидатури яких схвалювалися Міністерством юстиції, діяли й інші захисники. Згідно «Правил про осіб, які мають право бути повіреними у судових установах», до захисту чужих інтересів у мировому суді допускались і ті, хто не мав встановленої ліцензії. Однак протягом року в одному мировому окрузі така особа могла представляти інтереси клієнта лише тричі [8, арк. 23]. Для цього щоразу охочий подавав у з'їзд відповідне клопотання. Серед 105 прохачів, звернення яких були задоволені Житомирським мировим з'їздом протягом 1885 р., було 37 (35%) католиків. При чому їх довірителями у всіх випадках теж були поляки. Це було спричинено тим, що за умов наступу російської влади на позиції волинської шляхти та всіякого обмеження її прав, польські землевласники недовіряли ведення своїх справ юдеям чи росіянам, а звертались виключно до одноплемінників і навіть за відсутності юридичної освіти в останніх. Найпоширенішими категоріями справ, у провадженні яких користувались послугами таких захисників, були: вексельні зобов'язання (41%), земельні суперечки (38%) та особиста образа (21%) [9].

Таким чином, поляки Волинської губернії часто брали участь у мировому судочинстві. Причинами цього, з однієї сторони, була гостра потреба у захисті своєї власності від посягань, а з іншої, - висока правова культура шляхтичів, яка спонукала їх до легального розв'язання конфліктів через суд. При чому, у судовому провадженні католики виступали у якості суддів, сторін та повірених. Через специфічну кадрову політику уряду, з 1885 р. місцеві поляки остаточно позбавлені права служити у судовому відомстві, однак, активно виступали у ролі сторін процесу та повірених протягом усього періоду функціонування мирової юстиції на Волині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі - ЦДІ-АК), ф. 442, оп. 181, спр. 425, ч. 1
2. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 181, спр. 425 є.
3. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 622, спр. 34.

4. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 622, спр. 523.
5. Державний архів Житомирської області (далі - Держархів Житомирської обл.), ф. 167, оп. 1, спр. 186.
6. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. - 1—7, 10, 11, 13, 14, 16—21, 23—28, 30—33, 37—39, 42—43, 45—47, 54, 56, 60—63, 65—67, 69—72, 74, 76—78, 81—83, 85—90, 92, 93, 96, 100, 102—105, 107—109, 112, 115, 117, 121, 122, 124, 127, 130, 131, 134—136, 139, 141—144, 146, 147, 151, 152; Державний архів Волинської області, ф. 292, оп. 1, спр. 75—77, 85, 86, 91, 93, 95, 97—99, 101.
7. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. - 173, 181, 208, 256, 268, 287, 293, 297, 303, 314, 325, 393, 429.
8. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 154.
9. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 161.
10. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 306.
11. Держархів Житомирської обл., ф. 169, оп. 1, спр. 31.
12. Держархів Житомирської обл., ф. 169, оп. 1, спр. 59.
13. Держархів Житомирської обл., ф. 169, оп. 1, спр. 124.
14. Держархів Житомирської обл., ф. 169, оп. 1, спр. 207.
15. Держархів Житомирської обл., ф. 169, оп. 1, спр. 208.
16. Держархів Житомирської обл., ф. 169, оп. 1, спр. 649.
17. Держархів Житомирської обл., ф. 169, оп. 1, спр. 666.
18. Держархів Житомирської обл., ф. 169, оп. 1, спр. 754.
19. Держархів Житомирської обл., ф. 170, оп. 1, спр. 28.
20. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 7.
21. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 9.
22. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 14.
23. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 75.
24. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 127.
25. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 477.
26. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 591.
27. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 600.
28. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 627.
29. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 725.
30. Держархів Житомирської обл., ф. 172, оп. 1, спр. 275.
31. Держархів Житомирської обл., ф. 172, оп. 1, спр. 560.
32. Держархів Житомирської обл., ф. 172, оп. 1, спр. 719.
33. Держархів Житомирської обл., ф. 173, оп. 1, спр. 71.
34. Держархів Житомирської обл., ф. 173, оп. 1, спр. 247.
35. Держархів Житомирської обл., ф. 173, оп. 1, спр. 316.

36. Держархів Житомирської обл., ф. 174, оп. 1, спр. 224.
37. Держархів Житомирської обл., ф. 175, оп. 1, спр. 27.
38. Держархів Житомирської обл., ф. 175, оп. 1, спр. 329.
39. Держархів Житомирської обл., ф. 175, оп. 1, спр. 2426.
40. Держархів Житомирської обл., ф. 175, оп. 1, спр. 2438.
41. Аронов И. Новые выборные суды / И. Аронов // Жизнь Волыни. - 1913. - №300 (27 ноября). - С. 1.
42. Анфимов А. М. Крестьянское хозяйство Европейской России. 1881-1904. / А.М. Анфимов. - М.: Наука, 1980. - 240 с.
43. Буравський О. А. Поляки Волині удругій половині ХІХ - на початку ХХ ст. / О.А. Буравський. - Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. - 168 с.
44. Бурдін М. Ю. Судові установи Південно-Західного краю: особливості політики царату в ХІХ ст.: [Електронний ресурс] / М.Ю. Бурдін. - Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua>
45. Власюк І. М. Розвиток поміщицьких господарств Волинської губернії (1900-1917 рр.): [Електронний ресурс] / І.М. Власюк. - Режим доступу: <http://kafhistory.kpi.ua/>
46. Зданкевіч К. В. Судовая реформа 1864 г. у Беларусі / К. В. Зданкевіч // Весці БДПУ. - 2007. - №1. - С 16-18.
47. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Я. Калакура. — К.: Знання України, 2007. — 508 с
48. Комзолова А. А. Політика самодержавія в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ / А. А. Комзолова. - М.: Наука, 2005. - 383 с
49. Корзун О. В. Внесок поляків у становлення сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі в кінці ХІХ - ХХ століття: [Електронний ресурс] / О.В. Корзун - Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/>
50. Крестьянское движение в 1890 -1900 гг.: сборник докладов / под ред. А.В. Шапкарина. - М., 1959. - 287 с.
51. Максимов О. Умови та специфіка запровадження судової реформи 1864 року на Правобережній Україні / О. Максимов // Волинські історичні записки. - 2010. - Том 5-С. 49-56.
52. Марахов Г. И. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине / Г.И. Марахов. - К., 1967. - 258 с.
53. Надольська В. Вплив політики русифікації на життєдіяльність етнічних меншин Волинської губернії (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) / В. Надольська //Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. - Рівне: РДУ, 2006. - Вип. 10. - С 260-264.
54. Нечаев В. Экономическое значение пастбищных сервитутов в Западной

- России: [Электронный ресурс] / В. Нечаев - Москва, 1898.- Режим доступа: <http://www.cultinfo.ru/>
55. Павелко В. О. Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року: [Електронний ресурс] / В.О. Павелко. - Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>.
56. Памятная книжка Волынской губернии на 1885 год / под ред. И.Ф. Мацкевича. - Житомир: типография губернского правления, 1884. - 313 с.
57. Памятная книжка Волынской губернии на 1902 год / под ред. И.И. Леонтьева. - Житомир: волынская губернская типография, 1901. - 516 с.
58. Панченко В. С. Мировой судья в Российской империи: профессиональные и личностные характеристики (на примере Волынской губернии): [Электронный ресурс] / В. С. Панченко // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. Электронный научный журнал (Online). - 2013. - №2(6). - С. 110-119. - Режим доступа: <http://www.vestospu.ru>.
59. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г. - Т. VIII. - Волынская губерния. - СПб, 1904. - 282 с.
60. Реент О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861 -1914 рр.) / О. П. Реент, О. В. Сердюк. - К.: Інститут історії України НАН України, 2011. - 365 с
61. Рихтер Д. Сервитуты: [Электронный ресурс] / Д. Рихтер. - Режим доступа: <http://www.wikiznanie.ru/>
62. Рубльов О. «Українці-католики»: феномен польсько-українського порубіжжя XIX-XX ст.: [Електронний ресурс] / О. Рубльов. - Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/>
63. Самойленко О. О. Реалізація судової реформи 1864 р. в Україні: етапи і проблеми / О. О. Самойленко // Часопис Київського університету права - 2011 - № 4 - С 23-26.
64. Соцкий Ю. Ф. Предпосылки становления и особенности формирования института мировых судей в украинских губерниях Российской Империи: [Электронный ресурс] / Ю. Ф. Соцкий. - Режим доступа: <http://www.eurasialaw.ru/>
65. Цецик Я. П. Зміни в земельних відносинах у Волинській губернії наприкінці XIX - на початку XX ст. / Я. П. Цецик // Чорноморський літопис - 2012. - ВІП. 5. - С.91-96.
66. Шандра В. С. Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р. / В. С Шандра // Український історичний журнал. - 2014. - № 1. - С 106-119.
67. Шандра В. С Судова реформа 1864 року / В. С Шандра // Енциклопедія

історії України: У10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — К.: Наукова думка, 2012. - Т. 9: Прил - С - 944 с. - С. 891 -892.

68. Якименко М. А. Земельна оренда на Україні в період капіталізму / М.А. Якименко //Український історичний журнал. - 1991. - № 2. - С. 54-63.

Panchenko V. Poles of Volyn in peace's court: the analyzes of judicial practices

In article based on archive documents it described participation of Volyn poles in peace's court. It elucidated that they took part in peace's process as judges, plaintiff, replier or advocate. It determined that Catholics as usual initiated cases about land offences, cutting down of forest, restoring of servitude rights, eviction of defaulter tenant, undertaking for promissory notes, receiving by inheritance.

Key words: peace's court, judge, poles, Volyn, trial, responsibility, advocate.

Wiktorja Pańczenko. Polacy z Wołynia w sądu pokoju: analiza sądowych praktyk

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie udziału Polaków z Wołynia w działalności sądu pokoju, na podstawie zaangażowania szerokiego kręgu dokumentów archiwalnych. Wyjaśniono, że Polacy uczestniczyli w procesach sądowych jako sędziowie, strony albo adwokaci. Ustanowiono, że katolicy najczęściej wytoczali sprawy dotyczące majątków ziemskich, wyrąbania lasu, przywrócenia praw serwitutowych, wysiedlenia niewypłacalnych dzierżawców, zobowiązań wekslowych, dziedziczenia.

Słowa kluczowe: sąd pokoju, sędzia, Polacy, Wołyń, sprawa sądowa, odpowiedzialność, adwokat